



RÄTTEN TILL KUNSKAP

- EN RAPPORT OM LÄROMEDELSITUATIONEN I SVERIGE

SAMMANFATTNING

Endast en av tio lärare tycker sig kunna köpa in alla de läromedel de behöver. Hela var tjugonde kan inte köpa något alls. Det visar de studier vi genomfört bland svenska lärare och rektorer. Och de är överens: brist på pengar är problemet. De har helt enkelt inte råd att köpa läromedel.

Vi har genomfört två studier där 592 lärare och 517 rektorer har svarat på frågor om tillgången till läromedel. Studierna visar att 22 procent av skolorna köper in läromedel för mindre än 400 kronor per elev och läsår, medan drygt sju procent lägger 1 500 kronor eller mer. Vi frågar oss hur det kan vara så i ett land med en skollag som ska garantera en likvärdig undervisning?

Att det ser ut så här är allvarligt. Enligt en undersökning gjord av Läromedelsföretagen är Sverige dessutom det land i Norden som lägger minst resurser på läromedel. Undersökningen visar att svenska skolor lägger i snitt 650 kronor på läromedel per elev varje år, vilket är 0,6 procent av genomsnittlig elevkostnad i den svensk grundskolan. Det är alldeles för lågt.

Om elever tvingas använda gamla läromedel eftersom skolan inte har råd att köpa nytt, då är det inte konstigt om innehållet är utdaterat. Utbildningsminister Anna Ekström bör ge den pågående utredningen om stärkta skolbibliotek och läromedel (Dir.2019:91) ett tilläggsuppdrag att granska den låga tillgången och (o-)likvärdigheten i denna, samt lämna förslag på åtgärder mot detta.

Makten över läromedelsinköp har förskjutits bort från lärarna, i synnerhet när det gäller digitala läromedel. Vi ser med oro på den utveckling där besluten tas allt högre upp i leden. Hur ska lärarna kunna äga sin undervisning om de inte själva kan välja vilka läromedel de ska använda? Och hur ska elever kunna hantera sina studier utan tillgång till uppdaterade läromedel av god kvalitet?

Vi föreslår fem konkreta åtgärder som skulle ge alla elever i Sverige tillgång till läromedel av god kvalitet:

- Skärp skollagen – tydliggör läromedlens roll ur ett elevperspektiv genom en skrivning om rätten till läromedel i de inledande bestämmelserna om rätten till en likvärdig skola.
- Resurser till läromedel måste öka i förhållande till idag så att en likvärdig tillgång till ändamålsenliga läromedel för alla elever säkerställs.
- Lärare måste garanteras inflytande över inköp av såväl analoga som digitala läromedel.

Läromedelsförfattarna

- Skärp uppföljningen av resurser till läromedel så att det skapas en offentlig statistik över läromedelsinköp.
- Öka finansieringen av forskning som handlar om användning och produktion av läromedel.

Läromedel ska inte vara något som köps in "om man har råd", det ska vara en självklarhet i varje skolbänk, i varje ryggsäck, i varje klassrum.

Regering och riksdag måste agera snabbt. Utan tillgång till bra läromedel sätts såväl lärare som elever i en väldigt svår situation. Det handlar om något som borde vara en självklarhet, men som inte är det idag. Rätten till kunskap. Med dessa fem punkter vill vi säkra Sveriges lärares och elevers rätt till läromedel.

Johanna Jaara Åstrand, förbundsordförande, Lärarförbundet

Åsa Fahlén, förbundsordförande, Lärarnas Riksförbund

Leo Gerdén, ordförande, Sveriges Elevråd

Ebba Kock, ordförande, Sveriges Elevkårer

Jennie Gustafsson, förbundsordförande, SVEA

Per Kornhall, ordförande, Läromedelsförfattarna

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING.....	
INLEDNING	1
SLUTSATS OCH ANALYS	2
LÄRARNA LITAR PÅ VARANDRA	2
KAN INTE KÖPA IN DET SOM BEHÖVS.....	2
ALLT MINDRE BUDGET FÖR LÄROMEDEL.....	3
ANSVARET FÖR LÄROMEDELSINKÖP FLYTTAS	3
DEN TRYCKTA BOKEN HAR STÖRST VIKT FÖR KUNSKAPERNA.....	3
RESULTAT	4
REKTORSUNDERSÖKNINGEN	4
Kostnader för läromedelsinköp.....	4
Möjligheter och begränsningar.....	5
Analogt vs digitalt	8
LÄRARUNDERSÖKNINGEN	11
Ansvar för inköp och användning av läromedel.....	11
Möjlighet att köpa önskade läromedel	12
Kunskap om och granskning av läromedel	14
Vad behövs för framtida inköp?	16
Digitala läromedel och teknikproblem	18
METOD	21

INLEDNING

Allt fler lärare och elever larmar om läromedelsbristen i landets skolor. I den här rapporten visar vi på en oroväckande situation i svensk skola, med en olikvärdig och bristande tillgång till läromedel.

I slutet av 2019 tillsatte regeringen en utredning med uppdraget att se över statens roll gällande läromedel och föreslå åtgärder för att säkra tillgången till ändamålsenliga läromedel av hög kvalitet (Stärkta skolbibliotek och läromedel, Dir.2019:91). I kommittédirektivet framgår att

Tillgång till läromedel av jämn och hög kvalitet är viktig både för lärare och elever, inte minst mot bakgrund av den utmaning som i dag råder när det gäller lärarförsörjningen och det faktum att många elever får sin undervisning av obehöriga lärare.

Med anledning av regeringens utredning formade Läromedelsförfattarna ett samarbete med Lärarnas Riksförbund, Lärarförbundet och elevorganisationerna för att undersöka hur läromedelssituationen ser ut, eftersom att vi visste att ordentlig statistik på ämnet saknades. Utöver en lärarenkät, genomfördes också en undersökning bland rektorer för att få en bred och nyanserad bild av situationen.

I den här rapporten lägger vi fram resultaten från våra undersökningar. Vi betonar att det som presenteras här är uppgifter som inte går att hitta via officiell statistik eftersom insamling av sådan data över läromedelsinköp inte görs. Undersökningarna genomfördes våren 2020, strax innan pandemin nådde Sverige på allvar.

En likvärdig tillgång till läromedel är viktigt för både lärare och elever, men så ser inte verkligheten ut idag.

SLUTSATS OCH ANALYS

Undersökningarna visar på stora brister vad gäller likvärdighet. Både lärare och rektorer upplever att det finns brist på såväl pengar som tid. Vilket innebär att de varken kan köpa in eller granska läromedel i den mån de önskar. Över en femtedel av skolorna som ingick i undersökningen lägger under 400 kronor per elev och läsår på läromedel, medan en dryg fjärdedel lägger över 1000 kronor. Den stora skillnaden innebär att lärare har helt olika förutsättningar att bedriva undervisning, och ytterst är det eleverna som drabbas. Situationen är anmärkningsvärd, inte minst med tanke på att vi har en skollag som ska garantera en likvärdig undervisning. Precis som direktivet till den pågående utredningen slår fast är läromedel viktigt, inte minst med rådande lärarbrist. Den klena och olikvärdiga tillgången till läromedel riskerar att få negativa följder för elevers fortsatta studier – hur ska studenter klara en universitetsutbildning med kurslitteratur om de inte har tränats i att tillgodogöra sig kunskap genom läromedel i skolan?

LÄRARNA LITAR PÅ VARANDRA

Ett glädjande resultat är att det finns ett utbrett förtroende för professionen hos professionen. Det råder inget tvivel om att man i lärarkåren litat på varandra. På frågan vad de skulle behöva för att kunna köpa bra läromedel, ser vi ett intressant resultat. Bortsett från det uppenbara – att de saknar pengar för att göra inköp – svarar de flesta att de vill ha mer tid att diskutera läromedel, mer kollegialt utbyte och mer kunskap om utbudet. De önskar inte en lista över i förväg godkända läromedel, de litat i hög grad på varandra. Läromedel skrivs också i hög grad av verksamma lärare. Genom läromedel förmedlas ämneskunskap och yrkeskunnande till lärare runtom i landet – att använda läromedel är att ha med sig en kollega i klassrummet. Förtroendet för professionen är på så vis den yttersta kvalitetsmarkören.

KAN INTE KÖPA IN DET SOM BEHÖVS

Vår undersökning visar att närmare 30 procent av lärarna inte kan köpa in det nödvändigaste eller att de inte kan köpa in något alls. Bara 10 procent av lärarna kan köpa in alla de läromedel de anser att de behöver. Det är svårt att inte dra slutsatsen att undervisningen blir lidande. Hur ska lärarna kunna genomföra sin undervisning på det sätt de vill när de inte har de verktyg de behöver? I praktiken betyder detta att den svaga styrning som finns i läroplanen om läromedel inte fungerar¹. Det är ett oroväckande resultat på alla sätt. Alla lärare borde ha en given rätt och möjlighet till vad de behöver för att kunna göra sitt jobb på allra

¹ Det är enligt LGR11 (2:8) rektors ansvar att alla elever "...får tillgång till och förutsättningar att använda läromedel av god kvalitet samt andra lärverktyg för en tidsenlig utbildning...".

bästa sätt. Det går även ut över eleverna, som inte heller de får tillgång till läromedel. Situationen är brådskande, inte minst med tanke på rådande lärarbrist.

ALLT MINDRE BUDGET FÖR LÄROMEDEL

Rektorerna är kluvna. Samtidigt som de tycker sig kunna fylla de behov som finns, menar 79 procent att de är begränsade, och att ekonomin är den dominerande faktorn. Majoriteten av rektorerna svarar dessutom att de det senaste året behövt minska sin budget för läromedelsinköp. Detta är oroväckande med tanke på att snittet för svenska skolors läromedelsinköp redan är lägst i hela Norden. Snittet har dessutom sjunkit ända sedan avregleringarna av svensk skola på 1990-talets början. Kostnaden för läromedelsinköp var i slutet av 1980-talet ungefär 1,5 procent av elevkostnaden, idag är den cirka 0,5 procent. Det krympande utrymmet för inköp av läromedel har med all säkerhet pågått under väldigt lång tid och det ser inte ut att vända.²

ANSVARET FÖR LÄROMEDELSINKÖP FLYTTAS

Makten över läromedelsinköpen ligger inte alltid hos lärarna utan hos andra aktörer, framför allt gäller detta digitala läromedel. Det är tydligt, speciellt från svaren på rektorsenkäten, att inköpen av dessa inte beslutas av lärare. Vi kan se att lärarna är överens om att det är de som sitter på kunskapen att välja läromedel, men ändå finns makten på andra ställen – ibland ända upp på kommunnivå. Den profession som har ansvaret för undervisningen tappar då makten över sina verktyg och möjligheten att styra över sin egen undervisning. Detta kan förvärras av att de som har makten över de digitala läromedelsinköpen, inte har samma bild av de teknikproblem som lärarna upplever. Nästan 40 procent av lärarna upplever teknikstrul på hälften eller mer av sina lektioner vilket skapar en mängd dubbelarbete för dem. Detta i kontrast till rektorerna där 70 procent upplever att det sällan eller aldrig är problem. Denna klyfta mellan arbetsledande rektorer och lärare är ett problem.

DEN TRYCKTA BOKEN HAR STÖRST VIKT FÖR KUNSKAPERNA

I frågan om hur viktiga olika former av läromedel är, är det tryckta läromedlet överlägset. Detta stämmer överens med elevorganisationernas uppfattning, då det inte alltid är bra kvalitet på de digitala läromedel som används. Om makten fortsätter förskjutas till rektorer och huvudmän, som inte själva är med i klassrummet och som inte tar del av det teknikstrul lärare vittnar om, finns risken att de läromedel som köps in inte är de läromedel lärarna vill ha. Det måste kunna vara upp till den enskilda läraren att bestämma vilka läromedel hen vill använda sig av i sin undervisning.

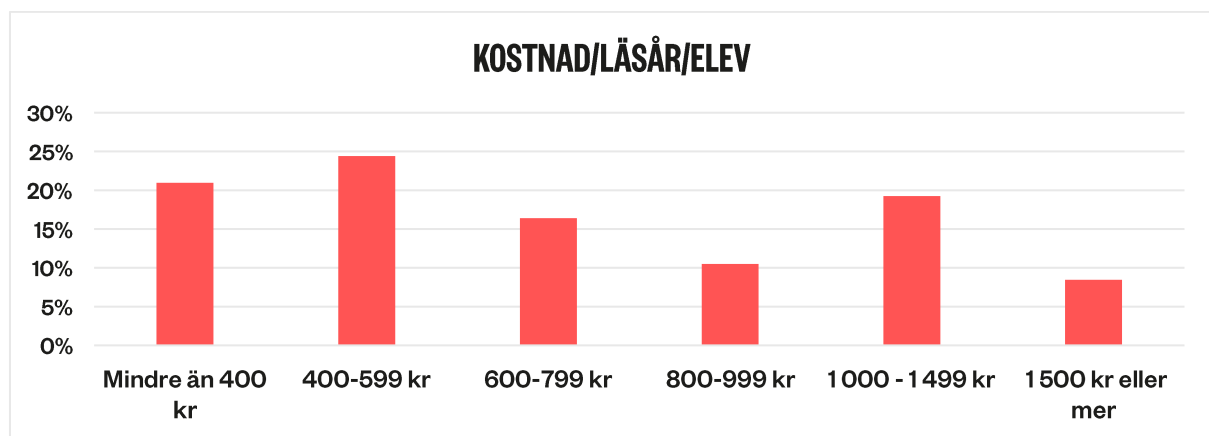
² <http://laromedelsforetagen.se>

RESULTAT

Här presenteras resultaten från de två undersökningar vi genomfört. Rektorsundersökningen gjordes genom telefonintervjuer, och lärarundersökningen genomfördes genom en enkät som skickades till medlemmar i Lärarförbundet och Lärarnas Riksförbund.

REKTORSUNDERSÖKNINGEN

Kostnader för läromedelsinköp

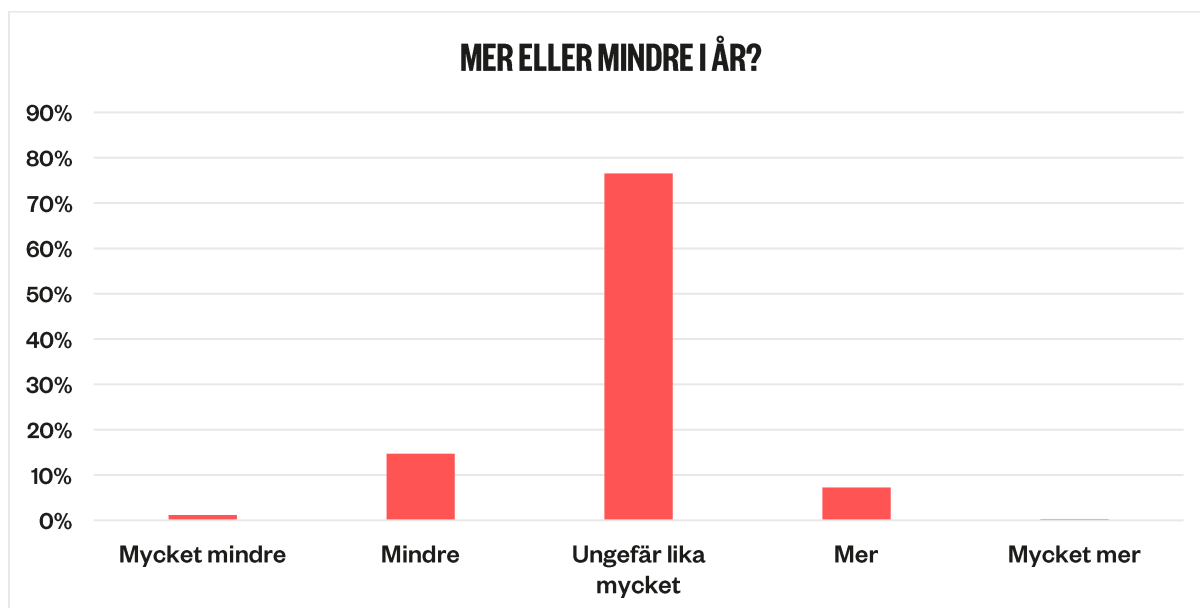


Figur 1. Kostnader för läromedel per elev/läsår³.

Resultatet visar tydliga skillnader skolor emellan. Det fanns även en statistiskt signifikant skillnad mellan friskolor och kommunala skolor, där de kommunala redovisade något lägre inköp. Medelvärdet var 770 kronor och medianen 635, vilket stämmer överens med Läromedelsföretagens redovisade siffror⁴ från tidigare i år.

³ Antalet svarande i rektorsenkäten var totalt 517 varav 334 gav en uppgift på denna fråga.

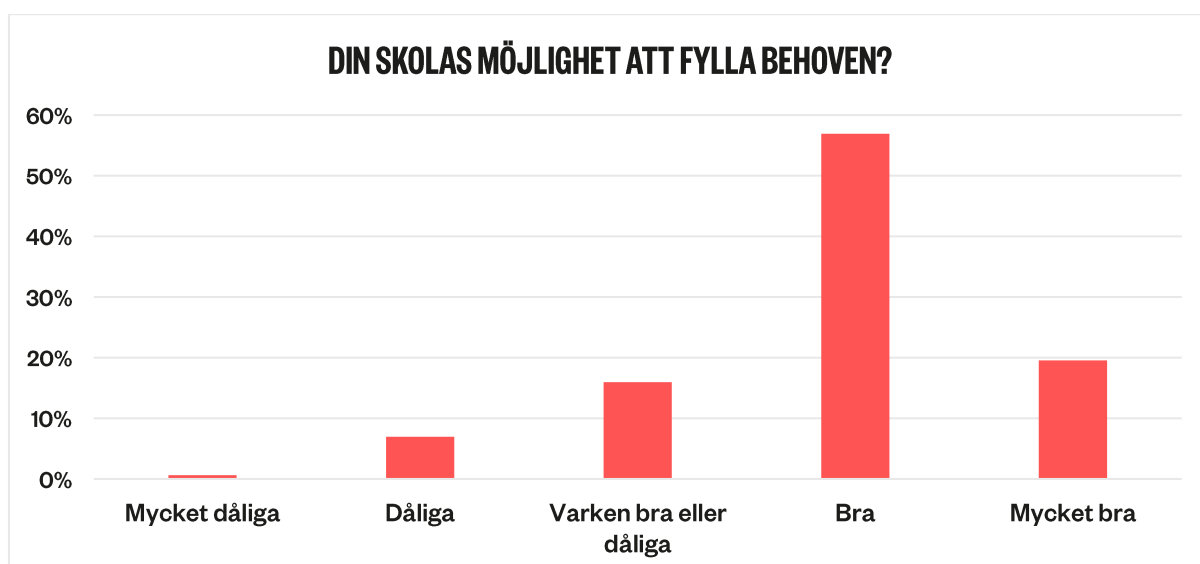
⁴ <http://laromedelsforetagen.se>



Figur 2. Hur mycket pengar kommer skolan lägga på läromedel jämfört med föregående år?

På frågan om man hade ändrat budgeten för läromedel jämfört med läsåret innan var det vanligaste svaret att det ser likadant ut i år som det gjorde förra året. Om vi tittar på svaren där budgeten *har* ändrats, är det dubbelt så många som menar att de lägger mindre pengar på läromedel än det är svarande som menar att de lägger mer i år.

Möjligheter och begränsningar



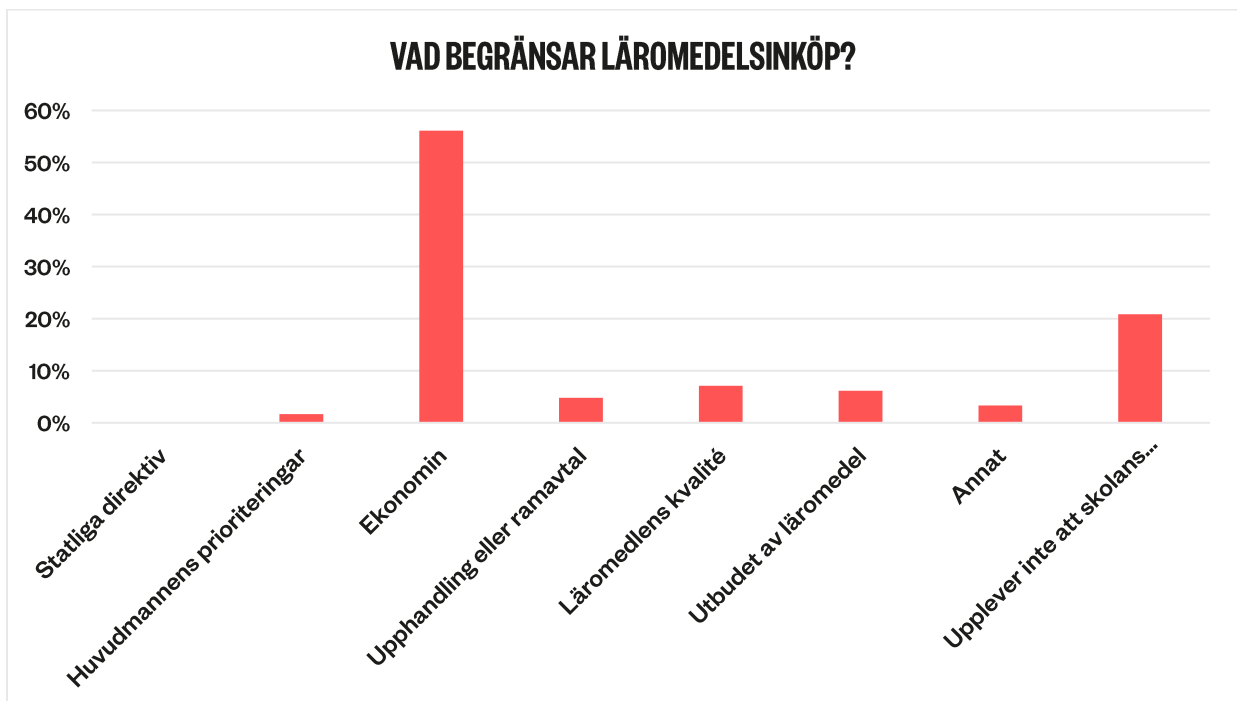
Figur 3. Upplever rektorer att de kan fylla de behov av läromedel som finns?

Rektorerna svarar i hög grad att de tycker de kan fylla de behov av läromedel som finns, vilket skiljer sig ganska dramatiskt från lärarnas svar. Bland rektorerna menar bara drygt 7 procent att de inte kan fylla behoven.



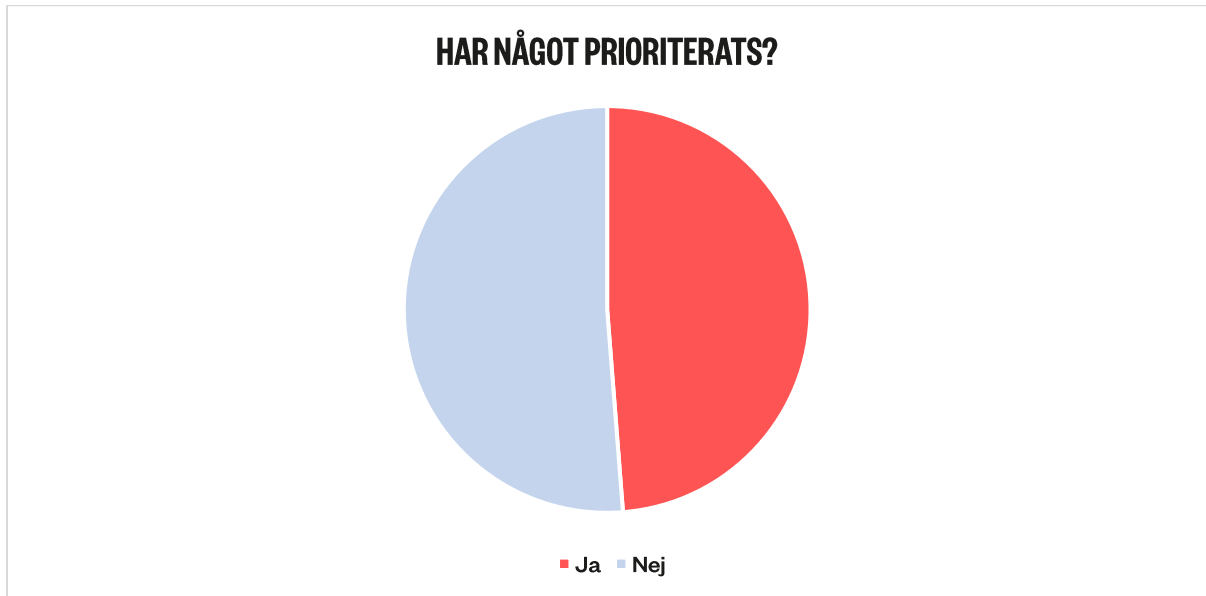
Figur 4. Hur stor andel av rektorerna upplever att något begränsar deras läromedelsinköp?

Trots det positiva mönstret i föregående fråga, svarar hela 79 procent av rektorerna att de är begränsade i sina möjligheter att köpa in läromedel.



Figur 5. Vad upplevs vara den huvudsakliga anledningen bakom begränsningen av läromedelsinköp?
Förklaring sista stapeln: Upplever inte att skolans möjlighet till läromedelsinköp är begränsad.

Den överlägset vanligaste anledningen till begränsningen är ekonomin. Upplevd brist på kvalitet eller utbud är en väldigt liten faktor i sammanhanget.



Figur 6. Har något eller några skolämnen prioriterats?

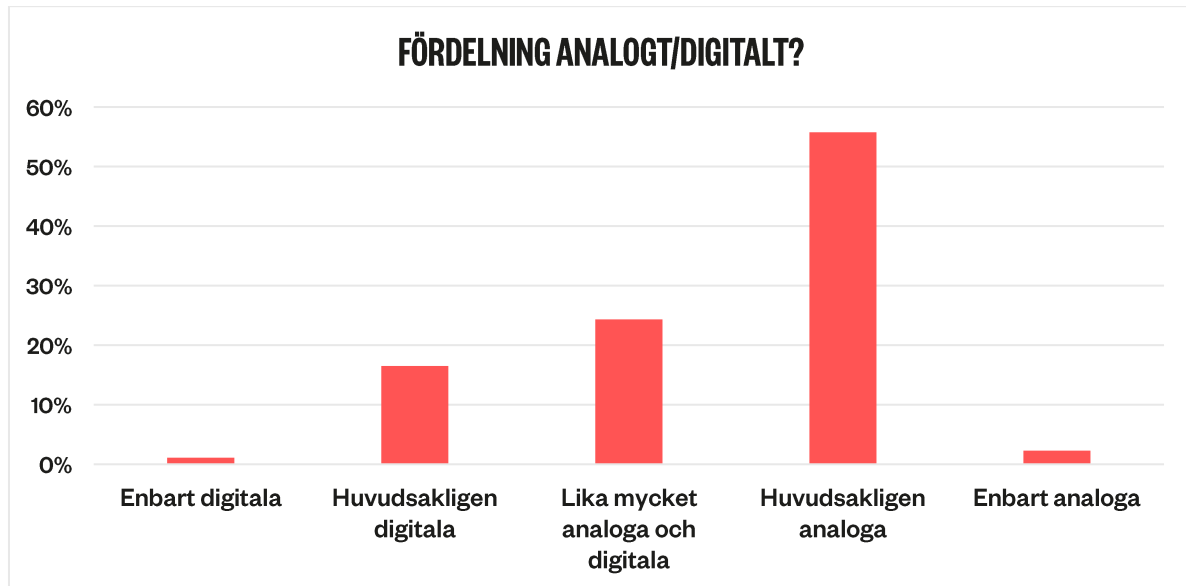
Ungefär hälften, 49 %, av rektorerna menar att något specifikt ämne har prioriterats vid inköp av läromedel.



Figur 7. Vilket/vilka ämnen har prioriterats?

I de fall där något ämne prioriterats är det uppenbart att det i första hand handlar om matematik, hela 25 % svarar att man prioriterar matematiken. I andra hand kommer svenska, vilket 11 % prioriterar när det kommer till läromedelsinköp.

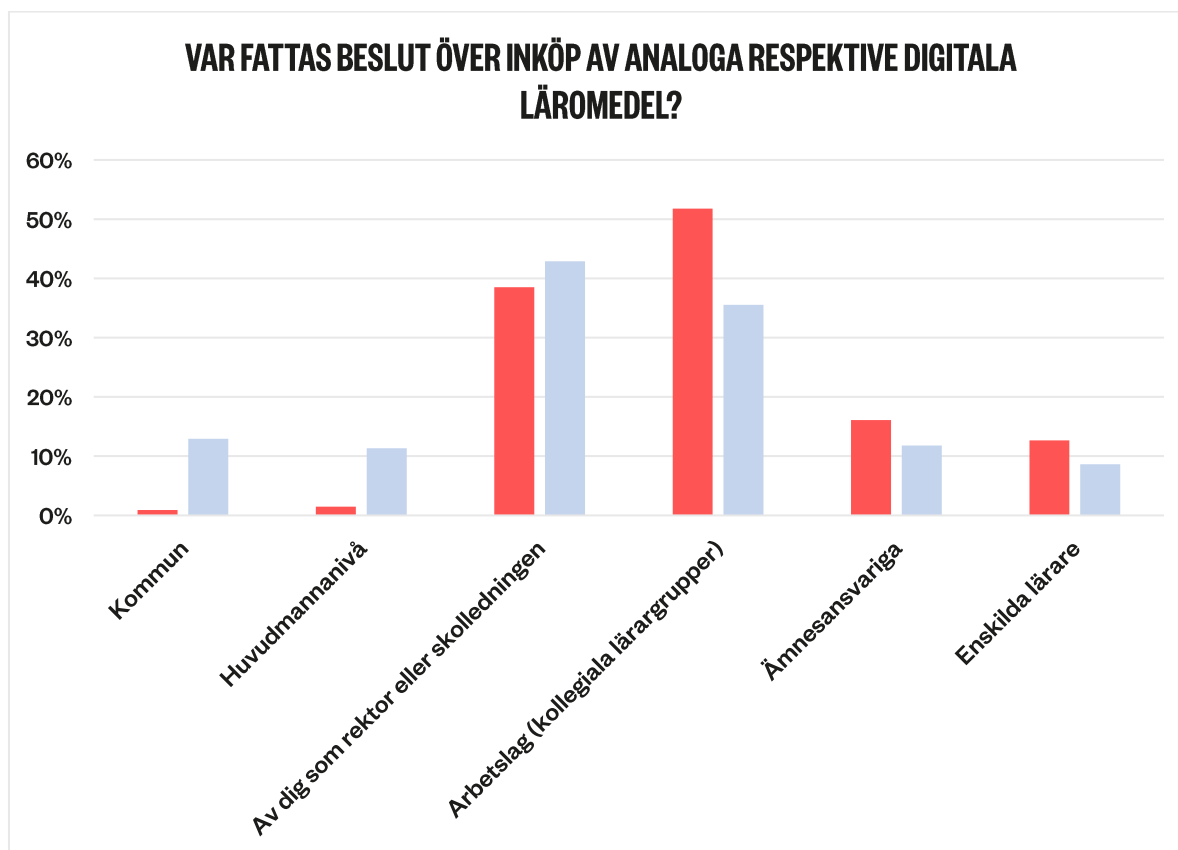
Analogt vs digitalt



Figur 8. Hur ser fördelningen ut mellan inköp av analogt och digitalt.

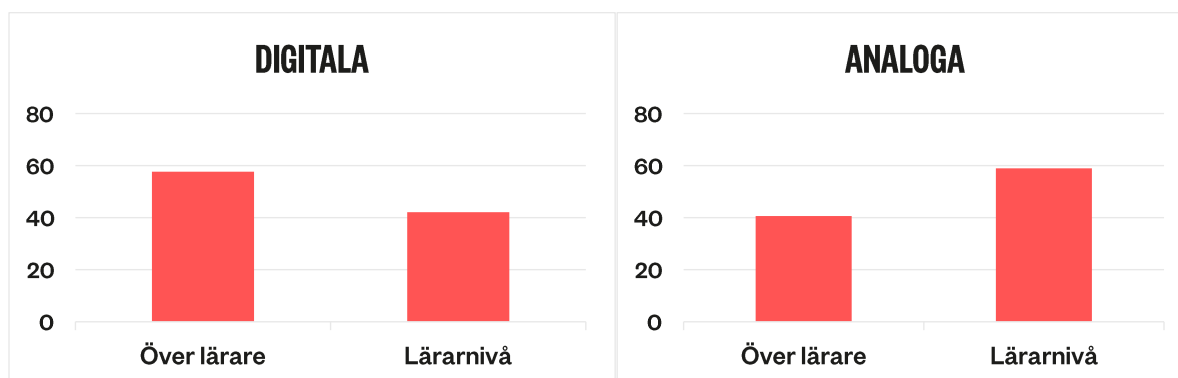
Det är tydligt att de analoga läromedlen fortfarande dominerar i skolorna, 58 % svarar att de huvudsakligen eller enbart köpt in analoga läromedel. Det bör dock påpekas att undersökningen gjordes alldeles i början av pandemin, och om undersökningen hade gjorts senare hade mönstret kunnat se annorlunda ut. På en öppen fråga om hur pandemin påverkat rektorernas syn på läromedel svarade många att de blivit mer positiva till digitala läromedel. Men man kan också se i lärarsvaren att det tryckta mediet har ett starkt stöd bland lärare⁵.

⁵ Det ska noteras att elevorganisationerna i Sverige har framfört till utredningen om Skolbibliotek och läromedel att deras medlemmar upplever problem med digitala läromedel och att de flesta elever vill ha tillgång till tryckta sådana. Vilket inte ska tolkas som ett motstånd mot digitaliseringar utan just som det är – att olika tekniker ger olika fördelar.

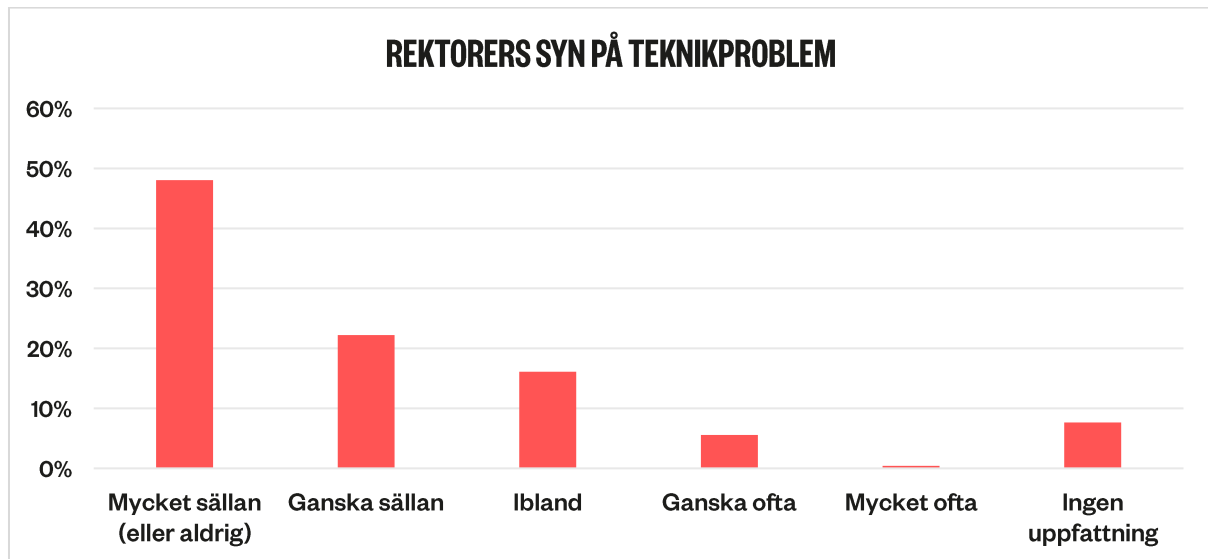


Figur 9. Var fattas besluten över analoga (rött) respektive digitala (blått) läromedel.

När det gäller beslut om inköp av läromedel ser vi en tydlig skillnad mellan digitala och analoga läromedel. 81 procent svarar att enskilda lärare, ämnesansvariga eller hela arbetslag beslutar om inköp av analoga läromedel. När det kommer till digitala läromedel är motsvarande siffra 57 procent. 43 procent svarar att inköpen av digitala läromedel ligger på rektorsnivå, och 24 procent att inköpen görs av huvudmän eller kommuner. Inköp av digitala läromedel ligger alltså i större utsträckning på högre nivå än inköp av analoga.



Figur 10. Aggregerat resultat över eller på lärarnivå för inköp av analoga respektive digitala läromedel

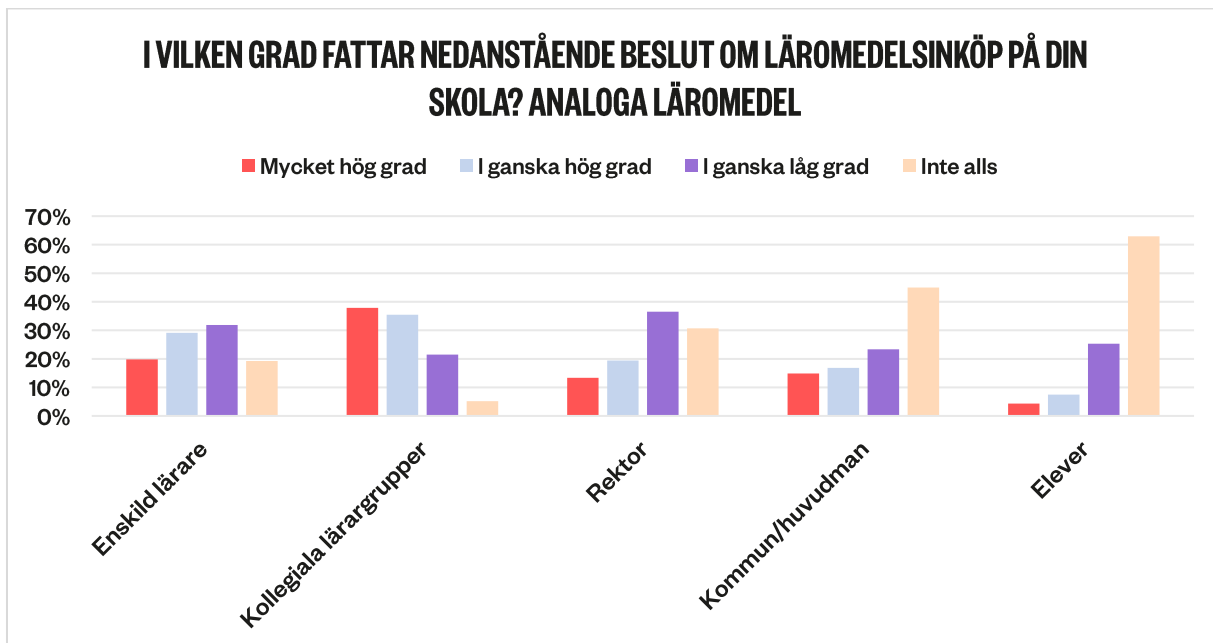


Figur 11. Hur ofta upplever rektoreorna teknikproblem vid användning av digitala läromedel?

Rektorer menar att de ganska eller mycket sällan upplever teknikproblem vid användning av digitala läromedel. Det avviker kraftfullt från lärares svar på samma frågeställning (se figur 22). Det finns alltså en stor skillnad mellan lärarnas och rektorernas bild av användningen av digitala läromedel i praktiken.

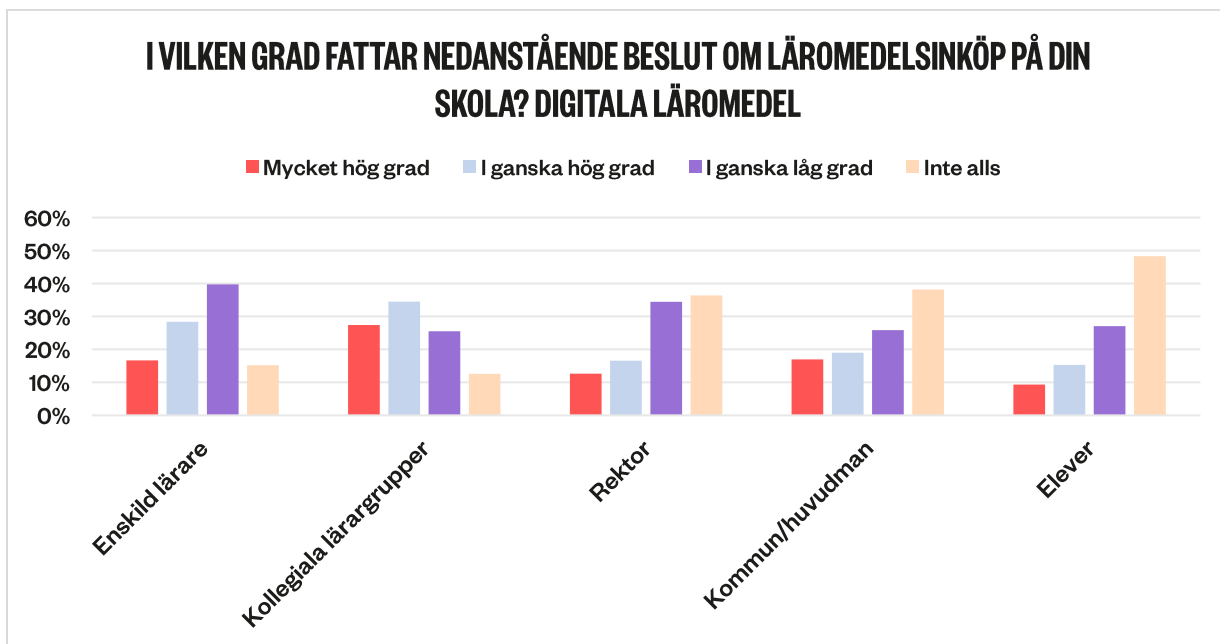
LÄRARUNDERSÖKNINGEN

Ansvar för inköp och användning av läromedel



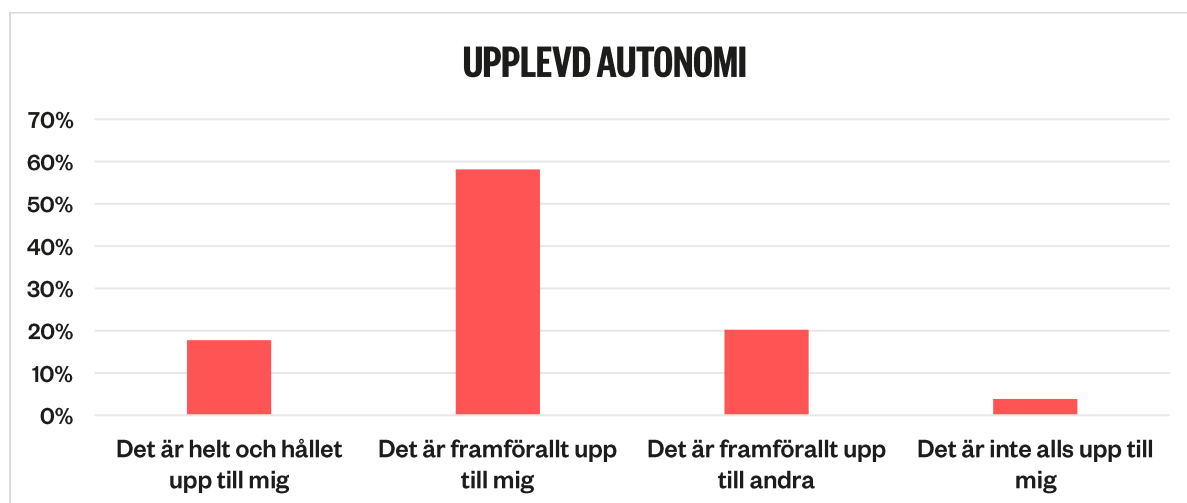
Figur 12. I vilken grad fattar nedanstående beslut om läromedelsinköp?

Det är tydligt att inköp av analoga läromedel främst ligger på lärarnivå – antingen på egen hand, eller i ett team. Resultatet stämmer väl överens med resultatet från rektorsundersökningen.



Figur 13. I vilken grad fattar nedanstående beslut om läromedelsinköp?

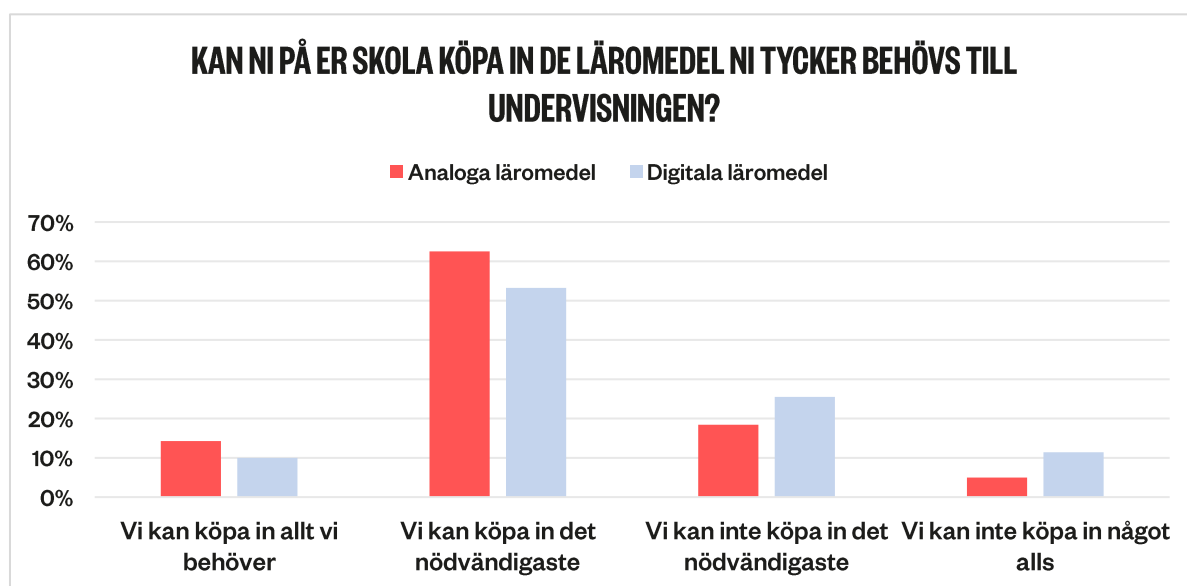
När det kommer till valet av digitala läromedel förskjuts makten, såväl till rektorsnivå som huvudmannanivån. Förskjutningen är inte lika stark som i rektorsundersökningen, men vi vet också att det främst är de tryckta läromedlen som lärarkåren har kontroll över.



Figur 14. I vilken utsträckning uppfattar du att du kan styra över vilka läromedel* som ska användas i din undervisning??

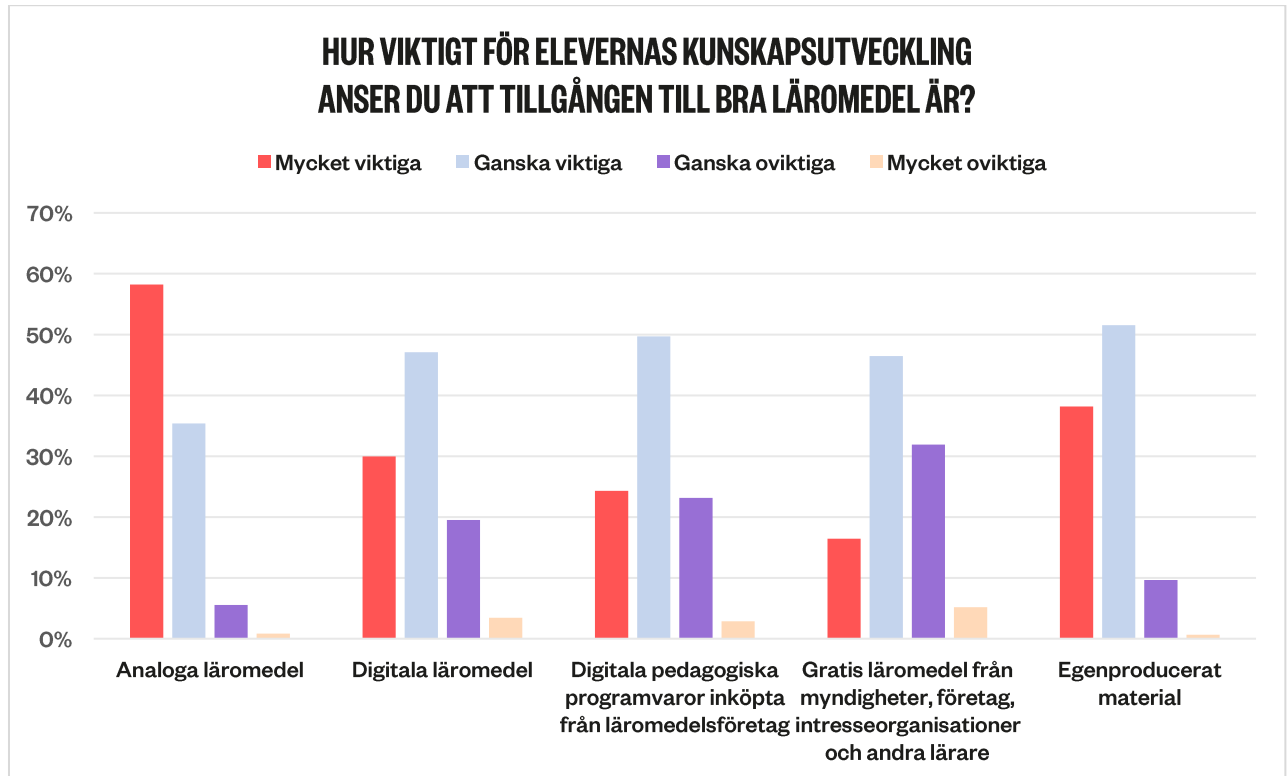
Nästan 80 procent av de tillfrågade lärarna upplever att det är de som bestämmer vilka verktyg de ska använda i sin undervisning. 20 procent menar att det är andra som styr vilka verktyg de använder i klassrummet.

Möjlighet att köpa önskade läromedel



Figur 15. Upplever lärarna att de kan köpa in de läromedel man behöver?

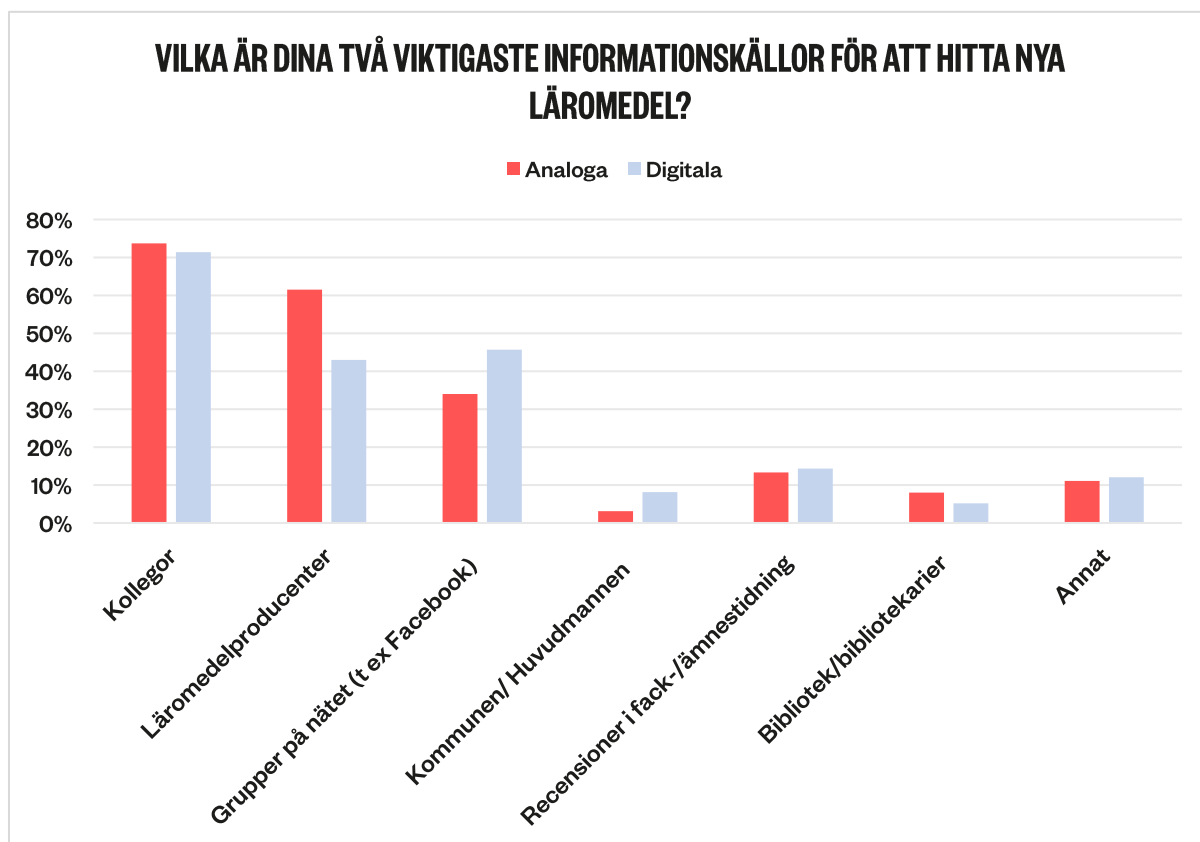
Drygt en tiondel av lärarna menar sig kunna in allt de behöver, medan resten måste prioritera bort material. En stor del kan inte köpa det nödvändigaste och oroväckande många kan inte köpa in något alls.



Figur 16. Vikten av läromedel.

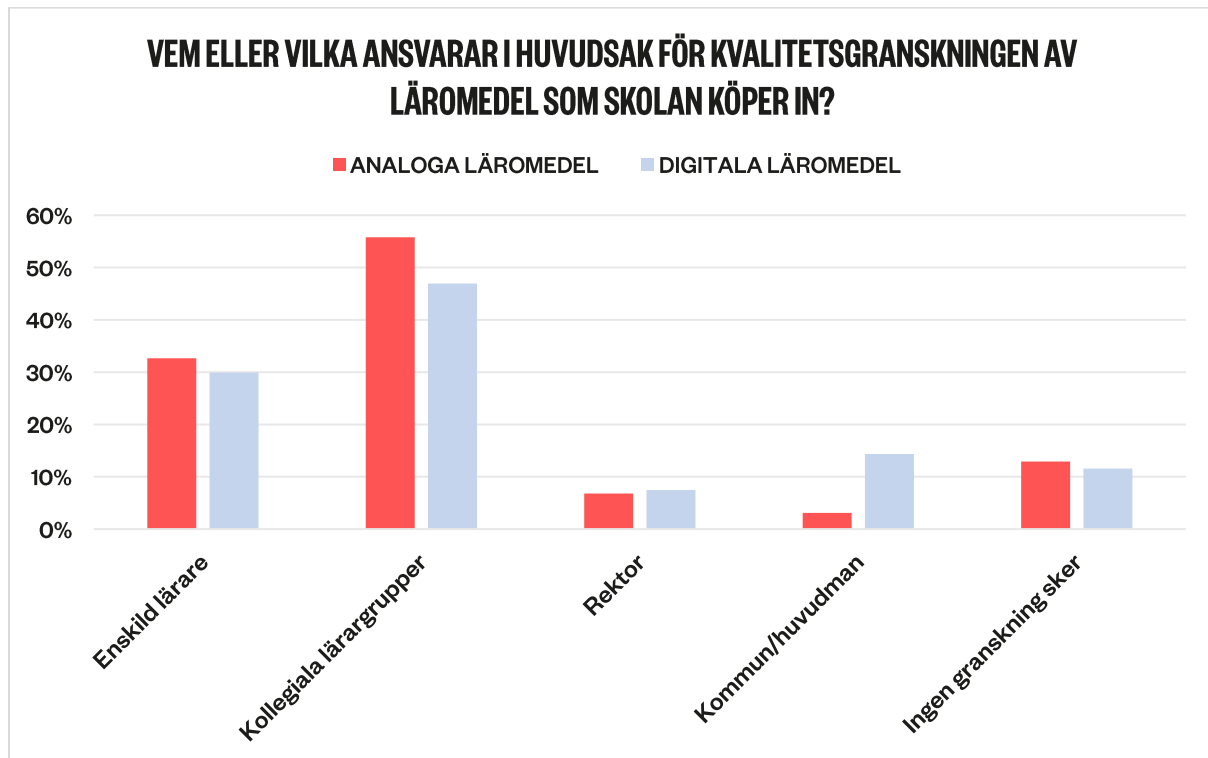
Svaret på frågan om hur viktiga olika läromedel anses vara för elevernas kunskapsutveckling visar tydligt att den tryckta boken har högst vikt. Därefter anses egenproducerade läromedel vara viktigast, och först därefter kommer de digitala, lägst vikt ges till de gratis läromedel som olika intressenter tillhandahåller.

Kunskap om och granskning av läromedel



Figur 17. Varifrån kommer kunskapen om läromedel?

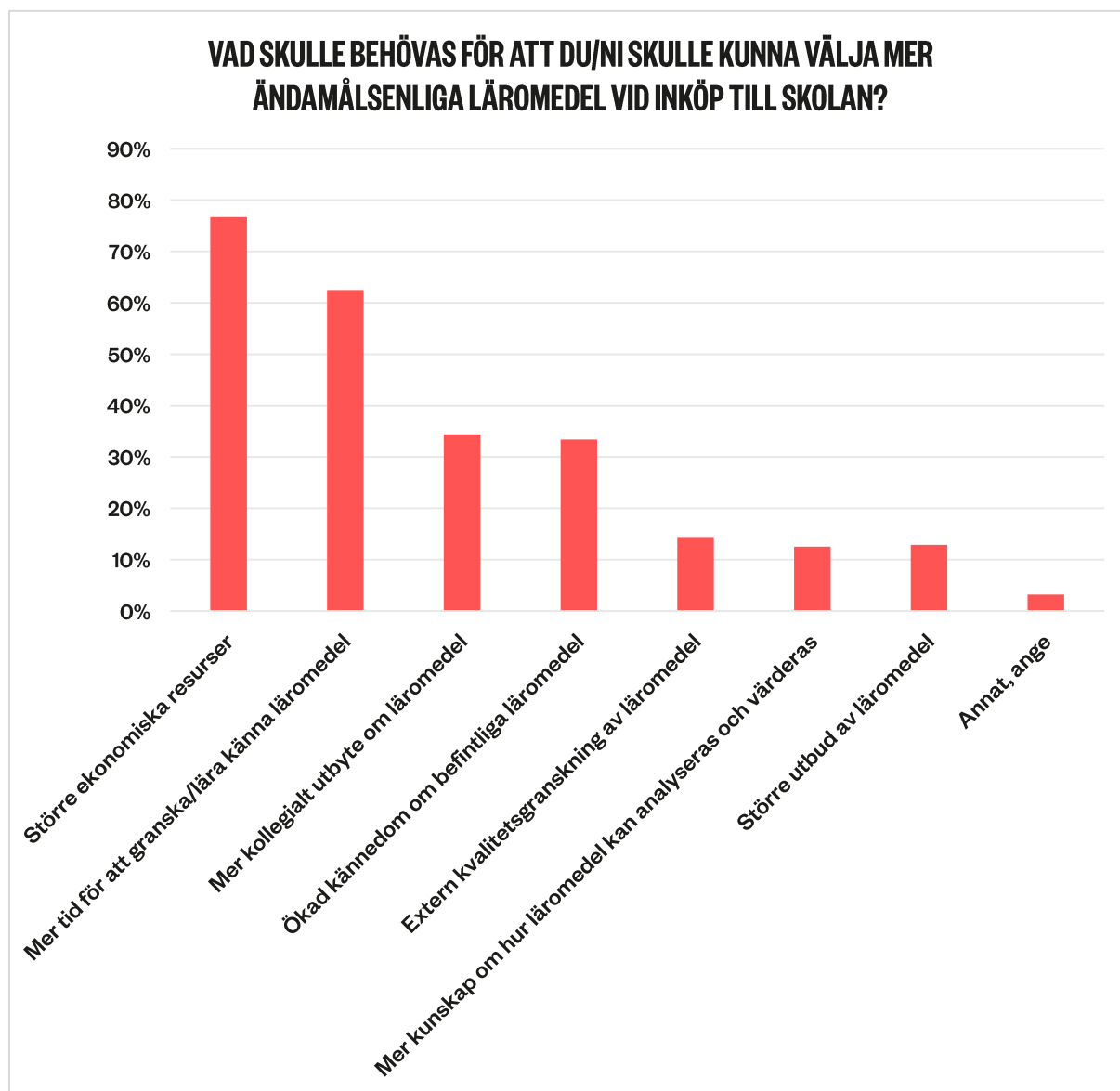
Den viktigaste informationskällan för både digitala och analoga läromedel är andra lärare – såväl från kollegor på skolan som från det så kallade utvidgade kollegiet på nätet. Den skillnad vi kan se är att man i något större utsträckning får kunskap om analoga läromedel direkt från läromedelsproducenten, medan man får kunskap om digitala läromedel online, till exempel via Facebookgrupper.



Figur 18. Vem ansvarar för eventuell kvalitetsgranskning innan inköp?

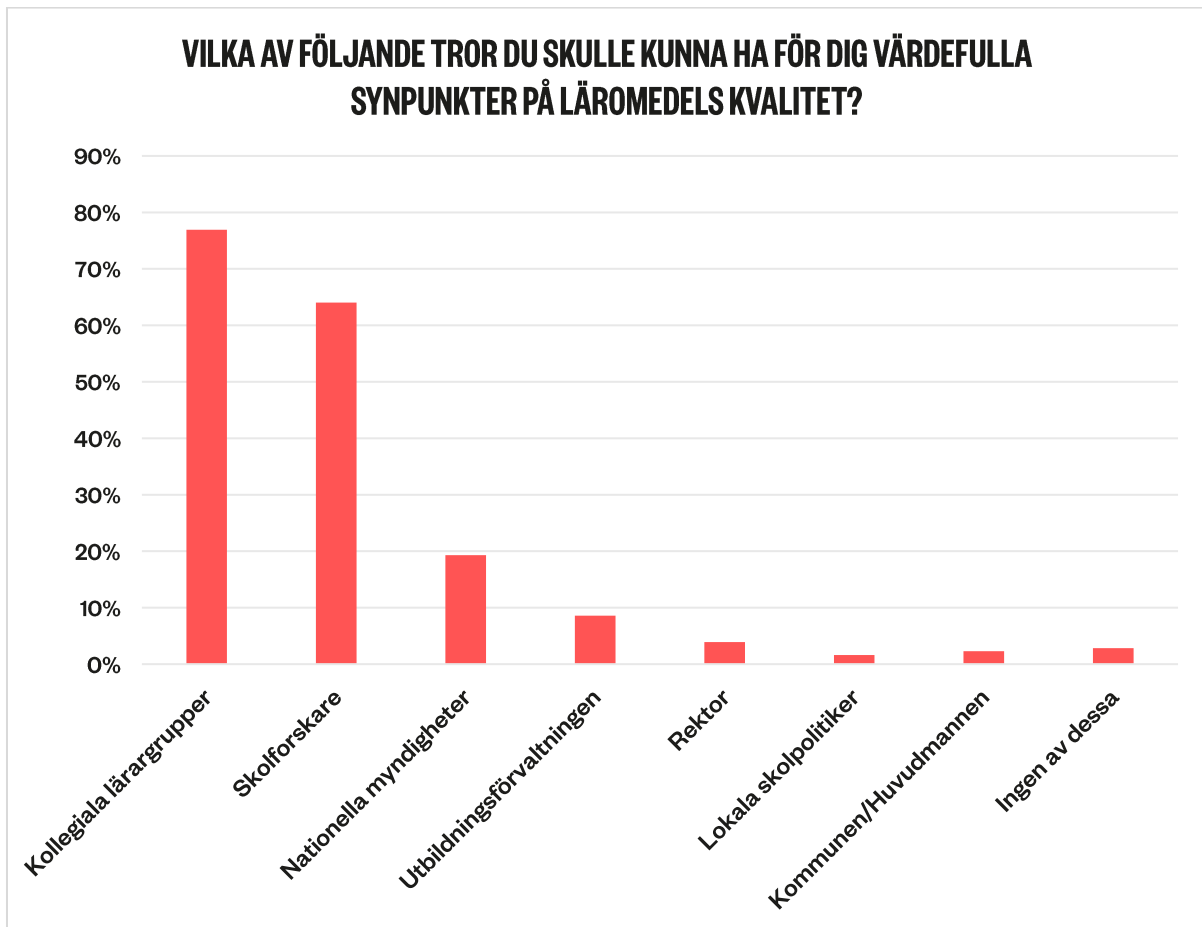
Det är tydligt att den kvalitetsgranskning som sker händer inom professionen, ensam eller i grupp.

Vad behövs för framtida inköp?



Figur 19. Vad skulle behövas för att kunna göra mer ändamålsenliga inköp?

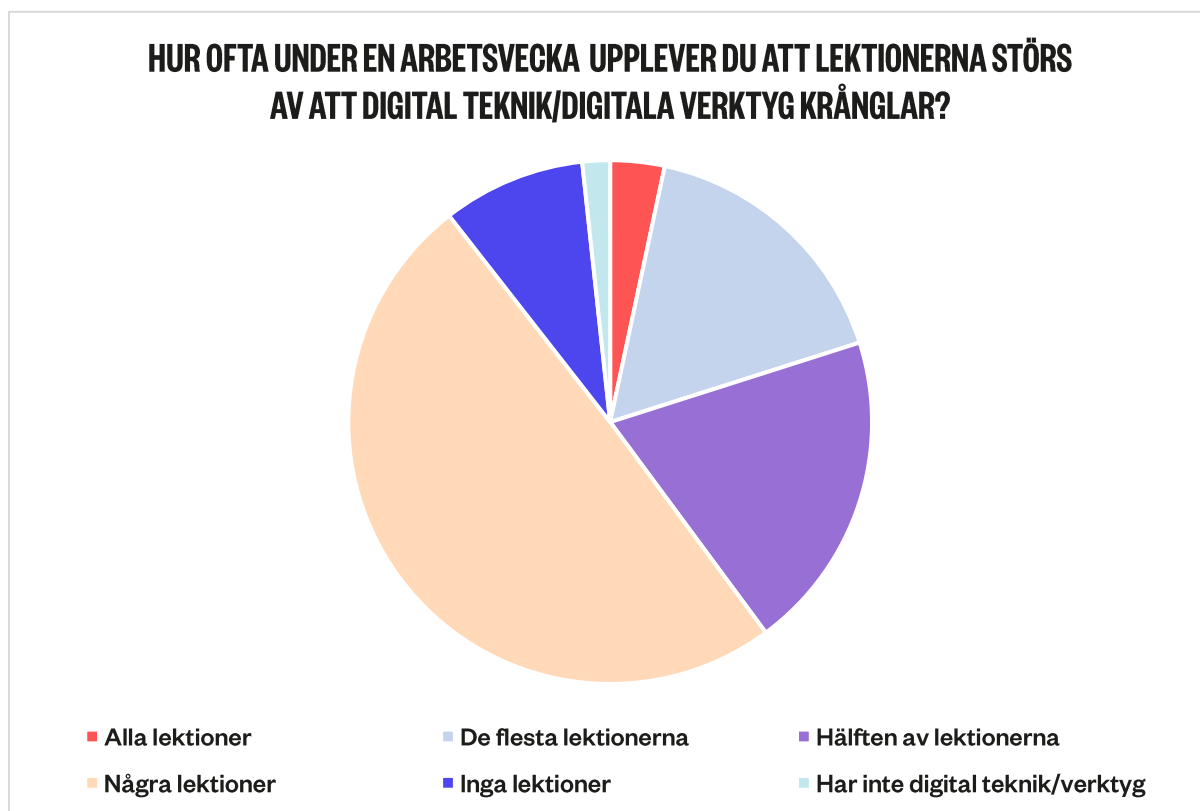
Lärare efterfrågar framförallt större ekonomiska resurser för att kunna köpa läromedel. De önskar också tid att sätta sig in i vilka läromedel som finns och tid att diskutera dem med sina kollegor. Det är få lärare som efterfrågar en extern kvalitetsgranskning – de vill istället få tid och pengar att prioritera läromedel. Det finns emellertid vissa skillnader mellan olika lärargrupper, gymnasielärare svarar i mindre utsträckning de tre första alternativen, att det är ekonomiska resurser, tid att granska eller kollegiala diskussioner. Istället svarar de i högre grad än andra att det behövs ett större utbud av läromedel.



Figur 20. Vem skulle kunna komma med värdefulla synpunkter när läromedel granskas?

När vi frågade lärarna vilka de tror kan komma med flest värdefulla synpunkter i bedömningen av läromedel, ser vi återigen att de har störst förtroende för varandra. Man har också relativt högt förtroende för skolforskare och nationella myndigheter. Även här skiljer det sig mellan lärargrupperna, ju äldre elever gruppen undervisar desto större förtroende för nationella myndigheter, framför allt på bekostnad av kollegor.

Digitala läromedel och teknikproblem

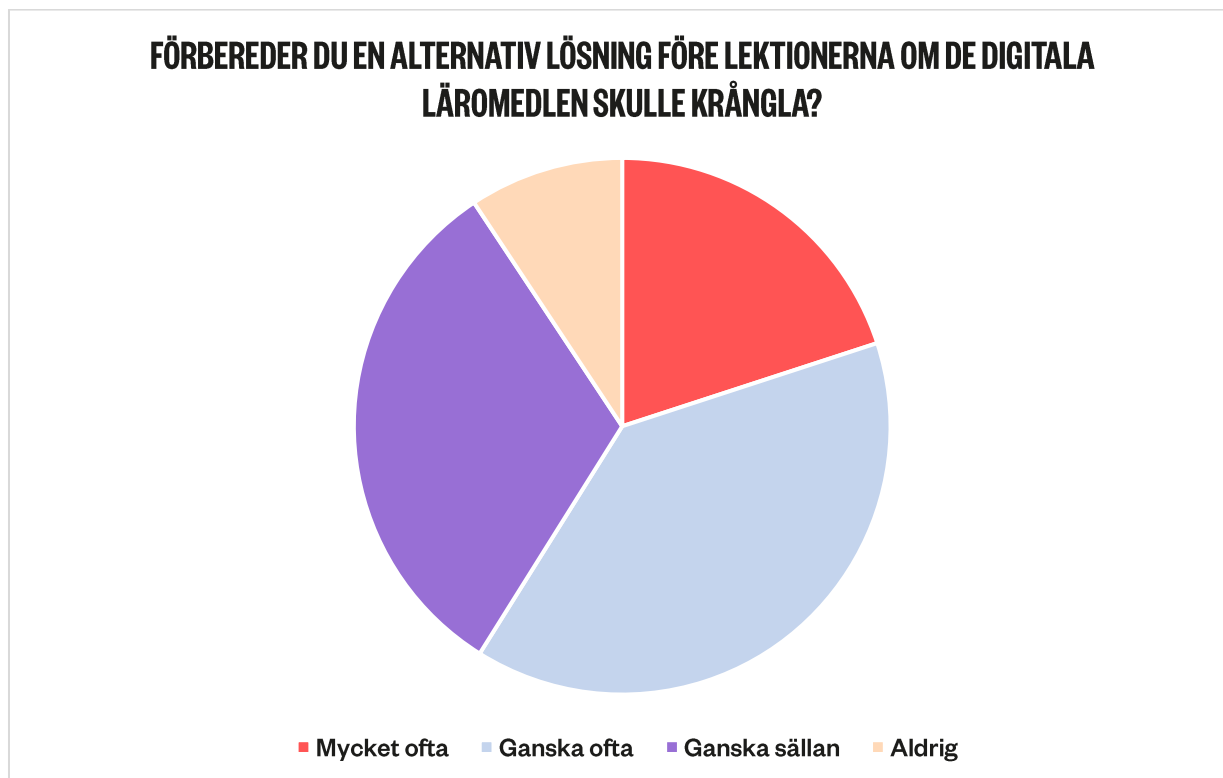


Figur 21. Hur ofta upplever man problem med digital teknik.

Nästan 40 % av lärarna upplever teknikproblem vid hälften eller fler av alla lektioner. Det bekräftar den bild som tidigare undersökningar av Lärarförbundet presenterat.⁶

6

https://res.cloudinary.com/lararforbundet/image/upload/v1583399942/7e7b7b9ba456ed38072fbbb0b7d6ebf4/Felso_kning_pa_ga_r_It_i_skolan_beho_ver_en_omstart_-_en_rapport_om_den_digitala_arbetsmiljo_n_i_skolan.pdf



Figur 23. Hur ofta förbereder du en alternativ lösning?

En konsekvens av teknikproblemen är att många lärare förbereder alternativa lösningar, vilket innebär ökad arbetsbörda för lärarna. 20 procent gör det mycket ofta och 39 procent ganska ofta.

METOD

Syftet med undersökningarna var att ta reda på hur läromedelssituationen i Sverige ser ut. För att kartlägga det genomfördes två undersökningar med två olika metoder, en enkät till lärare och en intervjustudie med rektorer.

Läraryundersökningen gjordes som en digital enkät till medlemmar i Lärarförbundet och Lärarnas Riksförbund. På grund av pandemin fick studien avbrytas i förtid vilket innebar att antalet respondenter blev färre än tänkt. Av den anledningen väljer vi att inte skilja mellan olika stadier eller bryta ner resultaten på andra parametrar. Svaren från olika stadier har lagts ihop och ett sammanlagt resultat har beräknats, genom vägning mot det samlade lärarantalet i Sverige, på varje fråga.

Lärarförbundet och Lärarnas riksförbund gjorde var för sig stratifierade urval inom sina medlemsregister. Lärarförbundet tog sammanlagt 2600 respondenter och Lärarnas Riksförbund 2000. Av dessa hann Lärarförbundet få 430 svar och Lärarnas Riksförbund 162. Det är dessa 592 svar analysen är baserad på. Insamlingen påbörjades i början av mars och avbröts efter någon vecka, på grund av pandemin.

Utöver läraryundersökningen genomförde Läromedelsförfattarna en undersökning bland rektorer. Vi ville få en mångsidig bild av hur fördelningen mellan lärare och rektorer ser ut, samt ta reda på om den upplevda situationen skiljer sig mellan lärare och rektorer.

Läromedelsförfattarna gav Exquiro Market Research i uppdrag att undersöka läromedelskostnader på olika grund- och gymnasieskolor, samt att fråga rektorer om ansvar för läromedelsinköp. Sammanlagt genomfördes 517 intervjuer. (varav 334 intervjuer där respondenter besvarade frågan om kostnader). Data har framför allt samlats in via telefonintervjuer, samt i vissa fall via en webbenkät. Datainsamlingsperioden var 16 mars–4 maj, 2020. Urval av skolor gjordes från Skolverkets register över grundskolor och gymnasieskolor i landet. För att ha möjlighet att redovisa resultat inom olika undergrupper (kommunala/fristående grundskolor respektive kommunala/fristående gymnasieskolor) har intervjuerna inte genomförts helt representativt utifrån fördelningen av skolor i landet. För att resultaten ska vara representativa har resultaten därför viktats i efterhand utifrån de uppgifter som finns att tillgå i Skolverkets register. Notera att separat viktning skett gällande samtliga resultat på fråga 2 eftersom antalet respondenter skiljer sig i den frågan.